

**CULTUURHISTORISCHE
INVENTARISATIE
NOORD-BRABANT**

M.I.P.

Gemeente Hoogeloon

**Provincie
Noord-Brabant**

juni 1992

Colofon

De Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/ Monumenten Inventarisatie Project wordt verricht door mevr. drs. M. Daru-Schoemann, dhr. drs. M. Koenders, dhr. drs. A. van Leeuwen (coördinatie), dhr. drs. N. Maes, dhr. drs. J. Michels, dhr. H. Ruiter arch. h.b.o., mevr. drs. M. Vaessen, mevr. drs. W. Wessel.
Secretariaat: mevr. H. van Wanrooij-de Cort, mevr. F. Tenlima-Sellier,
Hildebrandstraat 24, 5216 VR 's-Hertogenbosch. Tel. 073-147471.

De rapporten zijn te bestellen bij de afdeling Voorlichting van de Provincie Noord-Brabant, Brabantlaan 1,
5216 VR 's-Hertogenbosch.
Tel.: 073-812511.

INHOUD

Woord vooraf	6
Werkwijze en criteria	7
1. Situering der gemeente	10
2. Bodemgesteldheid	11
3. Grondgebruik	12
4. Infrastructuur	13
5. Ontwikkeling van de nederzettingen	14
6. Stedebouwkundige typologie	15
7. Karakterisering der objecten, bouwvormen en typen	16
8. Objectgegevens	20
9. Literatuur	40
Kaart (bijlage)	

WOORD VOORAF

Dit rapport over Hoogeloon c.a. maakt deel uit van de serie Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/Monumenten Inventarisatie Project. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen tot ca. 1940 in de steden en dorpen van de provincie.

De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de stedeboekkundige structuur, de bebouwing van kern en buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorische waardevolle bebouwing van de provincie vast te laten leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld. In september 1979 is een drietal inventarisatoren aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten.

Dit model is tot eind 1988 gehanteerd in 69 gemeenten. Najaar 1988 is ook in Noord-Brabant het door de minister van WVC geëntameerde Monumenten Inventarisatie Project van start gegaan. Binnen dit project wordt vastgelegd hetgeen in Nederland tussen ca. 1850 en 1940 aan bouwkunst en stedeboek is gerealiseerd.

Het MIP beoogt:

- het verkrijgen van een eerste landelijk overzicht van de zgn. "jongere bouwkunst en stedeboek" (ca. 1850 - 1940)
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en voor monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode 1850 - 1940
- het formuleren van uitgangspunten ten behoeve van publikaties en wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedeboekkundig, historisch-geografisch of industrieel-archeologisch gebied
- het verkrijgen van bouwstenen als een eerste aanzet tot nieuw te ontwikkelen beleid van Rijk, provincies en gemeenten ten aanzien van de ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg, alsmede van een basis voor planologisch-stedeboekkundige afwegingen
- het verzamelen van informatie die voor Rijk, provincies en gemeenten als basis kan dienen bij het selecteren en registreren van objecten, ensembles, structuren en dorps- en stadsgezichten.

In Brabant zullen daarnaast ook nog objecten en structuren van vòòr 1850 vastgelegd worden als uitvloeisel van de in 1979 begonnen Cultuurhistorische Inventarisatie.

Onderzoek en veldwerk voor dit rapport vonden plaats in juni 1991, door mw. drs. M.M.R. Daru- Schoemann.

's-Hertogenbosch, maart 1992.

WERKWIJZE EN CRITERIA

In Brabant is het MIP officieel van start gegaan op 1 oktober 1988. De inventarisatie wordt hierbij gebiedsgewijs aangepakt. Daartoe is de provincie in acht werkgebieden verdeeld, op basis van de historische en bestuurlijke ontwikkelingen in de periode 1850 - 1940.

Deze gebieden zijn:

1. Brabants Kleigebied
2. Zuidwest Brabant
3. Regio Tilburg
4. Regio 's-Hertogenbosch
5. Kempen
6. Regio Eindhoven
7. Maaskant
8. Brabantse Peel

Bij de inventarisatie wordt - binnen een zo breed mogelijke context - gewerkt van groot naar klein.

Eerst wordt van elk gebied een schets gegeven van de algemene karakteristieken. Op basis hiervan wordt voorts - gemeentegewijs - ingegaan op de stedenbouwkundige aspecten van een stad of dorp. Tegen deze achtergrond worden ten slotte de objecten in de verschillende gemeenten beschreven.

De door het rijk voorgestelde werkwijze sluit goed aan bij onze sinds 1979 gevolgde werkwijze. Onbewust vooruitlopend op het MIP heeft de provincie vanaf het begin naast de oudere bouwkunst (ca. 10% van de monumenten in Brabant) ook steeds de jongere bouwkunst (ca. 90% van de monumenten) in haar werkwijze betrokken. Dit uitgangspunt zal binnen het MIP gehandhaafd blijven, met dien verstande dat de gegevens van de oudere bouwkunst buiten het MIP-kader vallen en dus niet aan het rijk geleverd zullen worden. Zij zullen wel voorkomen in de rapporten van de gemeenten die gewoon zullen blijven verschijnen. Tevens zullen nu ook de grote gemeenten (Tilburg, Breda, Bergen op Zoom, Eindhoven, Roosendaal, Helmond en 's-Hertogenbosch) beschreven worden.

In de geautomatiseerde MIP-bestanden welke uiteindelijk aan het Rijk geleverd gaan worden, zal ook het bestaande materiaal van jongere bouwkunst van de 69 reeds geïnventariseerde gemeenten worden opgenomen.

Deelname aan het MIP verleent de provinciale inventarisatie een belangrijke toegevoegde waarde. Zonder extra provinciale investering wordt het inventarisatiebestand geautomatiseerd en in overeenstemming gebracht met een landelijke opzet.

Voor verdere details verwijzen wij naar de Handleiding Inventarisatie jongere bouwkunst en stedenbouw (1850-1940), Zeist- 's-Gravenhage 1987. Criteria

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking komen moet uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurt aan de hand van een aantal criteria, die groepsgewijs worden omschreven.

Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk. Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurverstorende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken. Een heel ander voorbeeld is de oude vestingordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 zijn uiteindelijke vorm kreeg. Daarmee is de his-

torische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek worden alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

* Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)- type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

* Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten, erfbepanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

* Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, is het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere. Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of bredere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontleen vooral daaraan hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoerde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen.

Tenslotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Samenstelling rapport

In dit rapport wordt een beeld gegeven van de cultuurhistorisch waardevolle structuren en objecten van oudere en jongere bouwkunst binnen de gemeente. Hierbij is de samenhang tussen de objecten en het landschap of de nederzetting van groot belang.

Door het raadplegen van de historisch-geografische beschrijving van het inventarisatiegebied (afzonderlijk verkrijgbaar) en het naslaan van specifieke plaatsgebonden literatuur ontstaat een beeld van de ontwikkelingen tot ca. 1950. De topografische kaarten van ca. 1850, 1900 en heden op de schalen 1 : 50.000 en 1 : 25.000 zijn eveneens van belang, omdat door vergelijking een indruk ontstaat van occupatiepatronen en ontwikkelingen tot op heden. In het veld wordt dit beeld aangevuld met eigen waarneming.

Vervolgens worden per kern en in het buitengebied de objecten die aan de eerder genoemde criteria voldoen geregistreerd.

Elk rapport omvat de volgende onderdelen. Na Woord Vooraf en Werkwijze en Criteria worden de ligging van de gemeente (hoofdstuk 1), de bodemgesteldheid (2) en het grondgebruik (3) behandeld. Dan volgt een overzicht van de veranderingen in infrastructuur, wegen, waterlopen etc. (4). Vervolgens worden de nederzettingen behandeld (5). In de hoofdstukken 6 - 8 worden de onderzoeksresultaten beschreven. Voor de grotere gemeenten met planmatige ontwikkelingen tussen 1850-1940 wordt een stedenbouwkundige typologie gegeven met een kaart van gebieden van bijzondere stedenbouwkundige waarde. Bij de meeste kleinere gemeenten blijft dit onderdeel achterwege. Hier hebben in het algemeen immers in de periode 1850-1940 geen samenhangende stedenbouwkundige ontwikkelingen plaatsgemaakt. Wel worden in sommige gemeenten waardevolle bebouwingsgroepen van vòòr de periode 1850-1940 apart aangegeven.

Dan volgt een karakterisering der objecten, bouwvormen en typen (boerderijen, woonhuizen, openbare gebouwen etc.). Dit alles wordt afgesloten met de objectgegevens, geordend naar adres en huisnummer (even, oneven). Per object worden de oorspronkelijke en huidige functie, architect, bouwdata, bouwstijl en een beschrijving der gevels, ramen, deuren, daken, bijzondere constructies en in een enkel geval interieurgegevens (meestal wordt alleen het exterieur geregistreerd) weergegeven. Dan volgen bijgebouwen, artefacten (stoepen, stootstenen, hekken etc.) en groenelementen. Ook wordt aangegeven een motivering voor opname en of het object beschermd is.

Tenslotte volgt de literatuur.

Bijgevoegd worden kaarten 1 : 10.000 en indien nodig deelkaarten van de stedenbouwkundige typologie en de dichtbebouwde kernen. Op de kaart 1 : 10.000 worden aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip) - beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnaam en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm. (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen worden eveneens aangegeven.

1. Situering der gemeente Hoogeloon, Hapert en Casteren

1.1. Ligging

De gemeente Hoogeloon, Hapert en Casteren ligt in het zuiden van de Provincie Noord-Brabant, dichtbij de Belgische grens, circa 15 km ten westen van Eindhoven. Zij maakt deel uit van het inventarisatiegebied van de Kempen. De gemeente heeft in het westen een natuurlijke grens, de Grote Beerze, aan de andere kant waarvan Bladel begint. De vorm van de gemeente is langwerpig in de richting noord-zuid. In het noorden loopt de grens met Middelbeers en Vessem dwars door heidegebied, en kort langs de stromen van de Kleine Beerze en de Kleine Aa. Hoogeloon c.a. is daarna door een onregelmatige lijn van Eersel gescheiden. In het zuiden loopt de grens midden door bosgebied waar zij het grootste deel van de Cartierheide en het gebied van de Boswachterij Hapert omvat. Aan de zuidkant heeft Hoogeloon over een korte afstand een gemeenschappelijke grens met Bergeyk. De gemeente is 4025 ha groot en telde op 1.1.1989 8204 inwoners.

Hoogeloon c.a. maakt deel uit van het Samenwerkingsverband Eindhoven/Kempenland. Naast de kerkdorpen Casteren en Hapert, maken de gehuchten Biezenheuvel, Broekenseind, Dalem, Heieind, Heikant, Heuvel, Hoogcasteren, Landorp, Lemel en De Pan deel uit van de gemeente.

1.2. Ontwikkeling

De dorpen Hapert, Casteren en Hoogeloon komen respectievelijk in 710, 1173 en 1186 in schriftelijke bronnen voor. De laatste vermelding komt voor in een pauselijke bul die de verhouding van de abdij van Tongerlo met Hoogeloon regelt. Aan het begin van de dertiende eeuw, waren Hapert, Casteren en Hoogeloon afhankelijk van de graven van Gelre, maar ze kwamen in de eerste kwart van de dertiende eeuw in handen van de hertog van Brabant. Wel werd de grondheerlijkheid door de abdij van Tongerlo uitgeoefend. Naast de abdij van Tongerlo, hebben ook de abdijen van Echternach, Sint Truiden, Mariënweerd, Postel, het klooster Porta Coeli, de kapittels van Sint Servaas te Maastricht, van Sint Petrus te Oirschot en van Sint Petrus te Hilvarenbeek alsmede het bisdom van Den Bosch rechten in dit gebied uitgeoefend. De drie dorpen behoorden tot de jurisdictie van de schepenen van Eersel. In 1810 zijn de drie gemeenten Hoogeloon, Hapert en Casteren ingesteld. Hoogeloon, Hapert en Casteren hebben zich in de dertiende en veertiende eeuw niet tot marktplaatsen ontwikkeld zoals Eersel. Het waren agrarische dorpen. Tussen 1400 en 1600 namen de ontginningsactiviteiten als gevolg van oorlogshandelingen. Ook nadien had het gebied te lijden onder zijn afhankelijkheid van de Republiek. Mestproductie en ontginningsactiviteiten namen af, de heide nam toe en kreeg in de achttiende en de negentiende eeuw de overhand. Rond 1850 had de gemeente ongeveer 1400 inwoners, verspreid over een aantal dorpen en gehuchten. Aan het einde van de negentiende eeuw was er in Hapert een begin van industrialisering. Deze ontwikkeling heeft zich voortgezet. Hapert is nu de meest geïndustrialiseerde dorpskern in de gemeente. Daar bevindt zich ook het gemeentehuis. Hoogeloon en Casteren hebben een veel agrarischer karakter.

2. Bodemgesteldheid

2.1. Grondsoorten

In het zuidelijke gedeelte van de gemeente bevinden zich dicht bij de oppervlakte grindhoudende grove zanden (formatie van Sterksel) en in het noorden dieper. In de stroomdaal van de Grote Beerze vinden we fijnkorreliger materiaal, afkomstig van windafzettingen uit de laatste ijstijd (formatie van Twenthe). Veenresten zijn in de gemeente in geringe mate aanwezig langs de Grote Beerze ter hoogte van Hapert en ten noorden van Casteren. De verschillende beken hebben leemafzettingen veroorzaakt. De beekklei is hier op verschillende plaatsen tientallen centimeters dik. Klei is in de vorige eeuw ten behoeve van de steenbakkerij gedolven in het Beersbroek bij Casteren. Het Wagenbroeks loopje zoekt zijn weg door een nog dikkere laag klei bij de Lemevelden.

2.2. Hoogte en afwatering

De grond helt van het zuiden naar het noorden, van +35,3 m NAP naar + 23,9 m NAP in het noorden. Terwijl het zuiden van de gemeente vrij vlak is, is het terrein noordwaarts van Hapert licht glooiend. Zowel rondom Dalem alsook tussen de dorpen Casteren en Hoogeloon strekt zich een dekzandwieling uit. Grote afzettingsvlakten vinden we zowel in ten zuidoosten van Hapert en ten noorden van Hoogeloon. Het Wagenbroekloopje grenst aan grotere drogere gebieden en mondt uit in de Beerze. Oude akkergebieden zijn van nature vrij goed ontwaterd. Verschillende beekjes dragen bij tot de afwatering. De richting van de beekdalen is grofweg noord-zuid. Tijdens de ontginningsactiviteiten in de jaren dertig zijn vele greppels en sloten gegraven om natte gebieden te ontwateren. De gronden in de beekdalen zijn daardoor geschikt gemaakt voor moderne landbouwtechnieken, zoals gebieden van de Landschotse Heide, het Wagenbroek en de omgeving van de Kapelweg. De beken zijn over een grote lengte gereguleerd. In het zuidwesten is heeft nog een klein stuk van de Grote Beerze een natuurlijk verloop.

3. Grondgebruik

Over de vroegste bewoning in de gemeente Hoogeloon is zeer weinig bekend. Meer weet men over de periode ca. 2000 vóór Christus en daarna, toen kleine groepen mensen steeds nieuwe stukken grond ontbosten en het oerbos zo door rooibouw werd aangetast. Hierdoor ontwikkelde zich een schrale vegetatie op arme grond. Een voorbeeld hiervan is het natuurreservaat de Goorloop ten zuiden van Hapert. Opgravingsterreinen met sporen uit de Bronstijd zijn te vinden aan de Zwartenberg en de Wilrijt (met sporen uit het Mesolithicum), uit het Neolithicum of de Bronstijd in de Lemelvelden, uit de IJzertijd aan de Hondshoef bij De Panberg, bij de Bredasche Baan zijn (alle als Rijksmonumenten geregistreerd). In de Romeinse tijd concentreerde zich de uitbating volgens Romeins landbouwsysteem op enkele plaatsen. Nabij Hoogeloon is een dergelijke Romeinse villa (hof) opgegraven. De opgravingsterreinen aan de Kerkakkers, de Kaboutersberg, de Casterse Dijk en De Maatschappij staan onder bescherming. Tussen 400 en 600 na Christus is het gebied nagenoeg of geheel ontvolkt geweest. De bezetting nam in de Frankische tijd toe. In tegenstelling tot voorgaande periodes, werd toen vrij intensieve bemesting toegepast. De eerste ontgonnen gebieden waren relatief hoog gelegen, pas rond 1000 werden ook de beekdalen bij de landbouw betrokken en leverden zij gras en hooi voor de veestapel. In de middeleeuwen kwam het potstalsysteem in zwang. Er zijn nog diverse gebieden in de gemeente die daarvan in de vorm van bolle akkers de sporen nog bewaard hebben: de Kerkakkers bij Hoogeloon, de akkers langs de Rotten bij Hapert en de akkers langs Driehuis te Casteren. In de achttiende en negentiende eeuw nam de variëteit van het landschap af. De Koebosakkers en de Kerkakkers waren de oudste akkergebieden van Hoogeloon. De afwisseling van bos, struikgewassen en heide werd steeds meer vervangen door grote oppervlakten heide.

Door de Domeinwet uit 1848 kon de gemeente eigenaar worden van de Rijksdomeinen. Andere factoren die de verandering van het grondgebruik veranderden waren in de tweede helft van de negentiende eeuw de toename aan handelsgewassen, de toename aan bemesting met de daarbij behorende verbouwing van wintervoer en de opkomst van de industrie (het eerste Hoogeloonse fabriekje dateert uit 1877). Slechtere percelen die tot dan toe voor begrazing dienden kwamen in onbruik, of werden met bomen beplant. Beplanting met hakhout nam ook toe in de periode van de landbouwcrisis aan het einde van de negentiende eeuw zoals nog enigzins te zien op de Hooge Poort nabij Hapert, bij de Akkerstraat. Door de landbouwcrisis werden de ontginningsactiviteiten een tijdlang gestaakt. Met de opkomst van de Limburgse mijnen, nam de vraag naar stuthout toe. Naast de al genoemde gebieden werd ook bij Casteren de omgeving Bucht-Westelbeerse dijk met grove den aangeplant, evenals andere percelen die sindsdien weer tot landbouwgrond zijn omgeploegd.

In de jaren dertig dwong de crisis vele boeren tot nevenwerkzaamheden, o.a. in de sigarenindustrie. Daarnaast vonden er een aantal werkverschaffingsprojecten plaats. De gebieden die als werkverschaffing werden ontgonnen zijn die van de Grijsze Steen ten noorden van Casteren, de omgeving van de Kapelweg, delen van de Knegselse Heide en van de Pals bij Hapert. Na de Tweede Wereldoorlog zijn nog de Landschotse Heide, de Knegselse Heide en de heide in de omgeving van de Troprijt ontgonnen. De laatste ontginningsactiviteiten zijn grootschalig aangepakt, met landinrichting en boerderijgebouwen, tot in de jaren zestig. In die periode heeft eveneens ruilverkaveling plaatsgevonden, als onderdeel van de ruilverkaveling 'De Zaligheden West'. Zoals dit vaker het geval is, zijn daardoor veel kleine landschapselementen zoals wallen en heggen verdwenen. In de laatste tien jaar heeft vooral het zuiden van de gemeente een recreatieve functie gekregen.

4. Infrastructuur

4.1. *Wegen*

Het bestaan van de weg van Casteren naar Hoogeloon werd al vroeg vermeld, in een document uit 1261. In 1815 kende de gemeente verbindingswegen met Westelbeers, Vessem, Oerle, Duizel en Bladel. De weg naar Bladel was in particulier bezit. Het heidegebied ten zuiden van Dalem werd in 1778 doorsneden door de aanleg van de Bredase baan. Deze weg vormde een verbinding tussen Breda en de mijnbouwgebieden in het Belgisch Limburg. Circa 1850 waren de verschillende dorpen en gehuchten onderling slechts door zandwegen verbonden. Tussen Hapert en Casteren was er zelfs alleen sprake van paadjes. Hapert was door een grindweg met Duizel en Bladel verbonden. De verbinding tussen Hapert en Lemel liep langs de Voort, evenals de verbinding tussen Hapert en Hoogeloon waarna het pad gebruik maakte van een dekzandrug. De weg tussen Dalem en de heide heet nu de Schouwberg en is genoemd naar een stuifzandgebied aan de rand van de heide. De meeste paden zijn later verhard. Sommige kleinere paden zoals het Kerkepad te Casteren waren begrenst door hagen.

4.2. *Spoorwegen*

In 1897 kwam de tramlijn Eindhoven Turnhout gereed. Het traject liep via Hapert, waar het tramhaltegebouw nog langs de Oude Provinciale weg staat. De betere ontsluiting van het dorp bracht ook een snellere ontwikkeling met zich mee, tenminste vergeleken met de geheel agrarische kernen van Hoogeloon en Casteren. De tramlijn Reusel-Eindhoven-Veghel is in 1937 opgebroken.

4.3. *Waterwegen*

Er zijn in de gemeente geen bevaarbare waterwegen.

4.4. *Militaire infrastructuur*

Er is in de gemeente geen militaire infrastructuur aanwezig.

5. Ontwikkeling van de nederzettingen

5.1. Nederzettingen

Hoogeloon

De oudste bebouwing van middeleeuwse kerkdorp Hoogeloon bevond zich op de westoever van het dal van de Kleine Beerze, waarbij geen bebouwing direct om de 'eenzame kerk' stond. Omstreeks 1850 telde Hoogeloon circa 65 woningen. Rond de eeuwwisseling bestond Hoogeloon uit losse bebouwing langs de wegen, voornamelijk in noord-zuid richting. Deze bebouwing is vervolgens verdicht. In 1840 was er een uitgebreid akkergebied in de buurt van de Dijkstraat. Bij de groei van de kern is de lintbebouwing van Landrop in zuidelijke richting voortgezet. Industrialisering kwam later tot ontwikkeling dan in Hapert. Een van de belangrijkste ontwikkelingen was de oprichting van een melkfabriek in 1916. Daarnaast hebben zich kleinschalige sigarenfabriekjes in het dorp gevestigd (nu alle gesloten). Na de Tweede Wereldoorlog is tot de jaren zestig de omvang van het dorp niet beduidend toegenomen. In de laatste tien jaar hebben echter nieuwe woonbuurten de ruimte tussen de oudere lintbebouwingen gevuld.

Casteren

De vorm van het middeleeuwse Casteren is sinds de eerste helft van de negentiende eeuw betrekkelijk weinig veranderd. De mogelijkheden voor bebouwing en akkers waren beperkt vanwege de nattigheid van de beekdalen. Casteren is dan ook niet omgeven door kleinere gehuchten zoals Hapert en Hoogeloon. De bebouwing bevond zich voornamelijk langs Kerkeneind, Schoolstraat en Hoogeind. Deze concentratie is tegenwoordig nog goed te zien. Het Kerkeneind heeft een driehoekige vorm die erop wijst dat zich hier waarschijnlijk een verzamelplaats voor vee bevond. Circa 1900 bestond Casteren uit vrij losse lintbebouwing. Nieuwe bebouwing is na de Tweede Wereldoorlog beperkt gebleven.

Hapert

Het oorspronkelijk middeleeuwse kerkdorp Hapert heeft zich ontwikkeld op de smalle dekzandrug tussen de dalen van de Grote Beerze en het Wagenbroeks loopje. De Provinciale Weg en de weg Castersedijk-Ganzestraat zijn in Hapert de belangrijkste as waarlangs jongere lintbebouwing is ontstaan. De kern van Hapert bevond zich in het midden van de vorige eeuw om het Kerkepad en de Oude Provinciale Weg, met naar het zuiden toe een uitloper langs de Kerkstraat en de Ganzestraat. In 1895 had zich een eerste bedrijf, het sigarenbedrijf van de gebroeders Claessen, te Hapert gevestigd. De oude structuur van Hapert is door wegeaanleg aan de noordrand sterk aangetast. Het aanzien van het dorp is na de Tweede Wereldoorlog zeer sterk veranderd door zowel woonbebouwing als de komst van industrie. In Hapert concentreren zich nu belangrijke kernfuncties

5.2. Gehuchten

Dalem

Dalem is een hoeveakkergehucht, waarschijnlijk ontstaan aan het einde van de middeleeuwen. Het bestond in het midden van de vorige eeuw uit circa 25 woningen en groeide nauwelijks tot 1940. Kenmerkend voor de bebouwing is de losse plaatsing rondom een open ruimte. Oorspronkelijk was er in die open ruimte een drinkpoel voor vee gelegen.

Hoogcasteren, de Heuvel en Broekenseind

Hoogcasteren bestaat uit losse bebouwing langs de rug ten oosten van de Kleine Beerze, evenals Heuvel en Broekenseind. Omstreeks 1850 bestonden de drie gehuchten uit respectievelijk 10 woningen (Hoogcasteren en de Heuvel) en 6 woningen (Broekenseind). Tot 1940 is weinig aan die bebouwing toegevoegd. Hoogeloon vormde voor deze gehuchten een plaatselijk centrum, waarmee de gehuchten door paadjes waren verbonden.

5.3. Verspreide bebouwing

Een groot deel van de verspreide bebouwing dateert van de periode tussen de twee wereldoorlogen en daarna. De los gegroepeerde boerderijen vallen onder paragraaf 5.2., Gehuchten.

6. Stedebouwkundige typologie

6.1. Typologie

In Hoogeloon is er eerder sprake van een verdichting van bestaande structuren dan van een specifiek uit de periode 1850-1950 daterende ruimtelijke ontwikkeling. De verdichting heeft plaatsgevonden in de vorm van lintbebouwing. Dit is ook het geval voor de eerste groepen huizen van de woningbouwvereniging Sint Pancratius vanaf 1913. Recente ontwikkelingen hebben soms de structuur doorsneden, zoals in het geval van de Casterse dijk, waar de bebouwing nu door de grote weg gescheiden wordt van de kern.

6.2. Beschrijving van het gebied van bijzondere waarde

In Hoogeloon bevinden zich geen gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde in de zin van het MIP. Bebouwing in de kern van Casteren aan de Dorpstraat en omgeving vormt echter een waardevolle groep van gebouwen, in hoofdzaak boerderijen en dorpshuizen. Van belang is hierbij ook de aanwezigheid van het driehoekig pleintje van het Kerkeneind.

7. Karakteristieken der objecten, bouwvormen en bouwtypen

7.1. Woonhuizen

In de kernen zijn dorpshuizen uit verschillende periodes aanwezig, voornamelijk uit de periode 1880-1914 en de jaren dertig. Kleine dorpshuizen vindt men in Casteren aan de Kerkstraat 6 (circa 1890, eenlaags), Dorpstraat 22 (anderhalf laags, met siermetselwerk) en in Hoogeloo aan de Hoofdstraat 42 en 56. Het pand aan het Kerkeind 5 te Casteren is een landarbeidershuis onder rieten dak aan een plaatse. Aan de Hoef 2 te Hoogeloo, staat een klein dorpshuis uit het midden van de negentiende eeuw met schuifvensters met kleine roedeversdeling. (Rijksmonument). Het huidige pand is slechts een gedeelte van het oorspronkelijke. Er zijn enkele karakteristieke dorpshuizen uit het begin van de twintigste eeuws zoals Hoofdstraat 70 (Hoogeloo), een huis met elementen van (sober) Art Nouveau. Aan de Vessemseweg 11-21 (Hoogeloo), bevinden zich de eerste huizen van de Hoogelooonse woningbouwvereniging Sint Pancratius, die kort voor de Eerste Wereldoorlog zijn gebouwd. Het zijn twee-onder-een kap huizen met portaaltjes.

7.2. Boerderijen

De Hoogelooonse boerderijen zijn van het langgevel type. Zeer vele hebben in de laatste tien jaar verbouwingen ondergaan. Alhoewel het volume van deze boerderijen behouden is, dragen zij nog slechts in geringe mate de kenmerken van de oorspronkelijke bouw.

Een bijzondere boerderij in de kern van Hoogeloo is het wellicht zestiende eeuwse pand Hoofdstraat 59 (Rijksmonument), met een L-vormige plattegrond en een hoog dwars op de weg staand gedeelte met steunberen en een hoge kelder, vlechtingen en duivengaten. Boven de kelderramen bevinden zich ontlastingsbogen. De bijzondere vorm is waarschijnlijk ontstaan doordat daar een brouwerij was gevestigd. Het pand aan de Heistraat 18 is een langgevelboerderij met opkamer. In de kern van Casteren staat aan de Dorpstraat 16b een langgevelboerderij, gepleisterd uit ca 1910 en aan de Dorpsstraat 7, een langgevel boerderij eveneens uit ca. 1910. De boerderij Dorpstraat 23 uit circa 1935 heeft een afwijkend type, met hoger woongedeelte tussen twee bedrijfsgedeelten.

Het pand Leemvelden 2 (Hoogeloo) is een langgevel boerderij aan het einde van een laantje, met opkamer en een put (achter). Hoogeind 8 (Casteren), is een langgevelboerderij met opkamer en getoogde ingang; Castersedijk 23 (Hapert) en Akkestraat 10 (Hoogeloo) zijn eveneens traditionele langgevelboerderijen.

7.3. Industriële en bedrijfsgebouwen

Nog vrijwel intact is de markante coöperatieve zuivelfabriek Sint Pancratius, door Louis Kooken ontworpen en in 1916aan de Vessemweg gebouwd. Daarnaast bevindt zich een rij arbeiderswoningen en iets verderop staat de bescheiden villa van de directeur. De fabriek is ca. 1955 gesloten. Een aantal panden waar zich sigarenfabrieken bevonden bestaat nog, maar is als zodanig niet te herkennen. Net buiten de kom van Hapert staat een molen, een ronde stenen grondzeiler, in 1897 gebouwd met afbraakmateriaal van een andere molen. Aan de Dorpsstraat 18 (Casteren) bevindt zich een voormalige smidse (volgens jaarankers uit 1864) nu als woonhuis in gebruik. Te Hapert aan de Provinciale weg 32,34 is een voormalige smidse uit het begin van de twintigste eeuw nog aanwezig. Het gebouw, nu grotendeels tot woonhuis verbouwd, heeft bevat de ijzeren ramen van het bedrijfsgedeelte.

7.4. Openbare gebouwen

Van het Casterse schoolhuis aan de Dorpstraat 5 zijn de klaslokalen verdwenen, maar het schoolhuis met zijn neoclassicistische deuroplijsting is bewaard. De school was in 1938 van openbaar tot R.K. omgezet.

De R.K. school aan Hoogstraat te Hoogeloo is afgebroken, het schoolhuis (Hoogstraat 45) uit het begin van de jaren twintig is nog aanwezig.

7.5. Kerkelijke gebouwen

Tot 1819 werden de parochies van Hoogeloo en Hapert door één pastoor bediend. In 1852 kreeg Casteren een eigen pastoor. De toren van de oude vijftiende eeuwse Hoogelooonse kerk (Rijksmonument) staat er nog naast het kerkhof, van de rest van de kerk zijn nog slechts funderingen aanwezig. De toren telt vier geledingen, gescheiden door natuurstenen banden. Bovenaan bevinden zich rondboogfriezen. In de toren hangen twee klokken, waarvan de oudste (zeldzame) in de vijftiende eeuw door Jan Zeelstman is gegoten. De jongere is een Petit klok uit 1791. De toren is in 1980 gerestaureerd.

De pastorie aan de Kerkstraat 23 (Hapert) hoorde bij de kerk uit 1856/1858, waarvan de toren in 1901 werd gebouwd. De kerk is reeds in 1924 afgebroken, de toren in 1956. De pastorie (het huis met de bel) is in vrij gave toestand bewaard. Het is een rijk geornamenteerd dorpshuis met aanbouwen omgeven door een grote tuin met boomte dat voor een deel uit de bouwtijd lijkt te dateren.

De Sint Severinuskerk te Hapert is ontworpen door de Roermondse architect C. Franssen en in 1923-24 gebouwd. In 1938 zijn door de Eindhovense architect van Buytenen doopkapellen en portalen toegevoegd. De pastorie aan de Kerkstraat 1 (1926) is traditioneel gebouwd.

Aan de bouw van de Casterse Sint Willibrorduskerk, eveneens een ontwerp van C. Franssen werd vanaf 1908 gewerkt. Zij werd in 1934 uitgebreid. Het is een neoromaanse basiliek. Zij heeft zeer lage (toegevoegde) zijbeuken en gebrandschilderde vensters. De pastorie uit 1908 is praktisch onveranderd, zij heeft onder meer de dakbedekking van schubleien en het boogfries van de spiegelsymmetrische gevel behouden.

De Sint Pancratiuskerk te Hoogeloon is door J. van Groenendaal ontworpen en dateert uit 1924. Een vrij lage achthoekig kruistoren met koepel geeft het volume een zekere massiviteit. Het interieur was versierd met muurschilderingen van Ch.-Perey en G.Jacobs. In de kerk staan houten heiligen beelden van diverse beeldhouwers (Goossens, Geelen, Custers).

Aan de Hoofdstraat 68 te Hoogeloon, bevindt zich een kleine voormalige NH zaalkerk (Rijksmonument) uit 1822 met dakruiter en rondboogvensters met houten roeden. Het interieur heeft een stuczoldering. De klok is in 1668 gegoten door Jacobus de Clerck. Bij het inventaris horen een zeventiende eeuwse eiken kansel en een achttiende eeuwse doopbekkenhouder. In het verlengde van de kerk, onder dezelfde bekapping, staat een eenlaags witgepleiterd woongedeelte (pastorie en kosterswoning). Een klein protestants kerkhof ligt aan de Landrop 22. De bomenlaan dateert uit de aanleg in de jaren twintig.

De Mariakapel bij de splitsing van de Hoogcasterseweg en De Hoef werd in 1940 gebouwd naar een ontwerp van J.H.A. Bedaux. De Mariakapel te Hapert aan de Ganzestraat ontstond in 1954.

7.6. Kastelen en buitenhuizen

In Hoogeloon zijn er geen bestaande kastelen of buitenhuizen of zichtbare overblijfselen daarvan.

7.7. Militaire werken

Hoogeloon kent geen militaire werken.

7.8. Infrastructurele en watertaatswerken

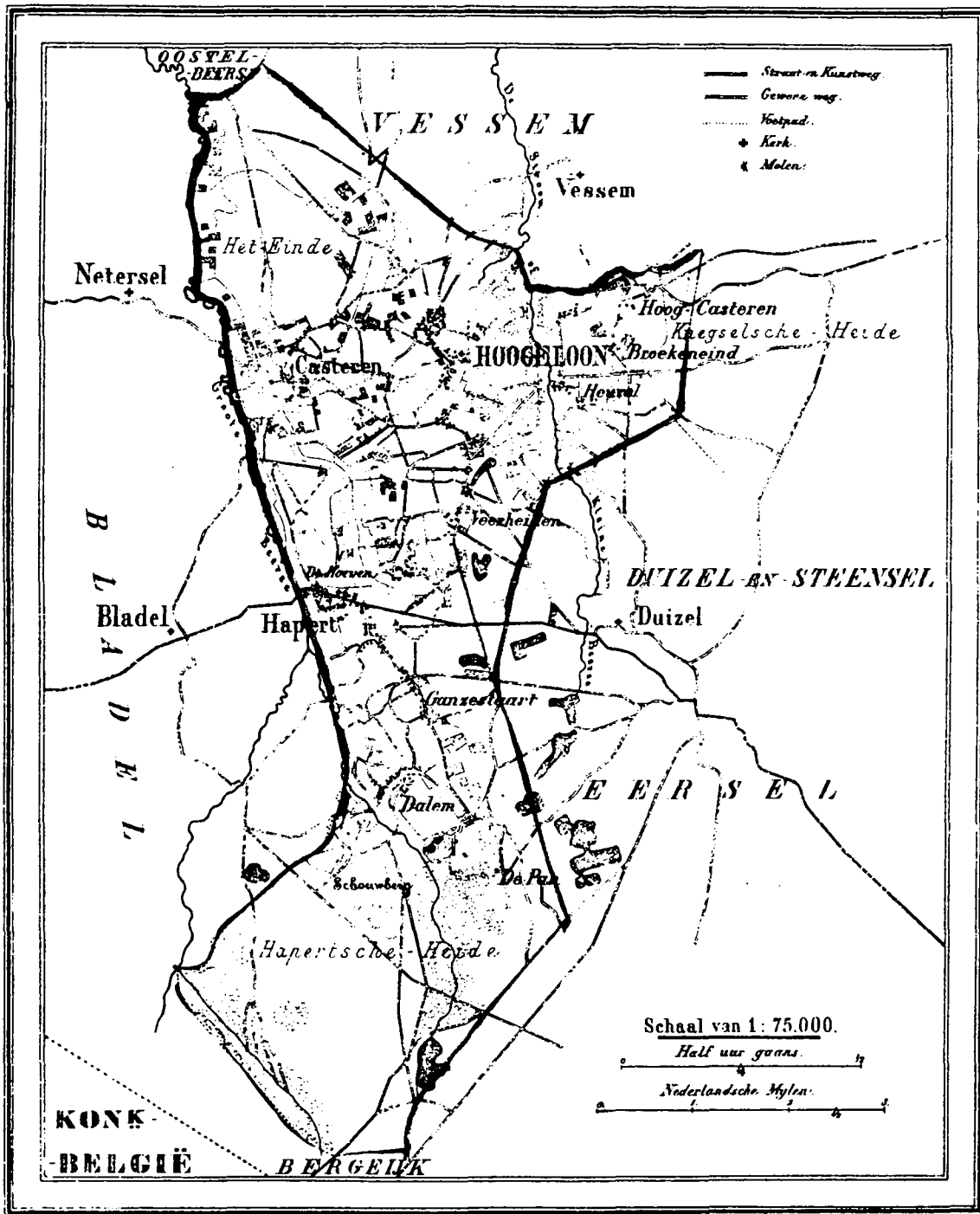
Het gebouw aan de Oude Provinciale weg 83 te Hapert, nu als dubbel woonhuis in gebruik, is het overblijfsel van een tramstationnetje. (zie 4.2.)

7.9. Groenelementen

De gemeente kent uitgestrekte oppervlakten bos, voornamelijk ontstaan tijdens de verschillende fasen van ontginning. De aanplant is jong tot zeer jong en bestaat grotendeels uit naaldbos. De Cartierheide in het zuiden van de gemeente is het enige overblijfsel van de uitgestrekte heidegebieden die zich vroeger in de gemeente bevonden. Het gebied van het Heesbroek ten noorden van Casteren, grenzen aan de Grote Beerze, bevat nog de traditionele kavelindeling en veel landschappelijke variatie. Het Hoogeloonse Bos bevat een gemengde vegetatie en is een waardevol natuurgebied tussen Hoogeloon en Hoogcasteren. De Dorpsstraat te Casteren vormt een geheel van bebouwing en beplanting, en loopt uit op een weg met laanbeplanting en traditioneel wegprofiel.

7.10. Artefacten

Het wegkruis uit 1929 afkomstig van de Wijer te Hapert, bevindt zich nu op het kerkhof aan de Kerkstraat.

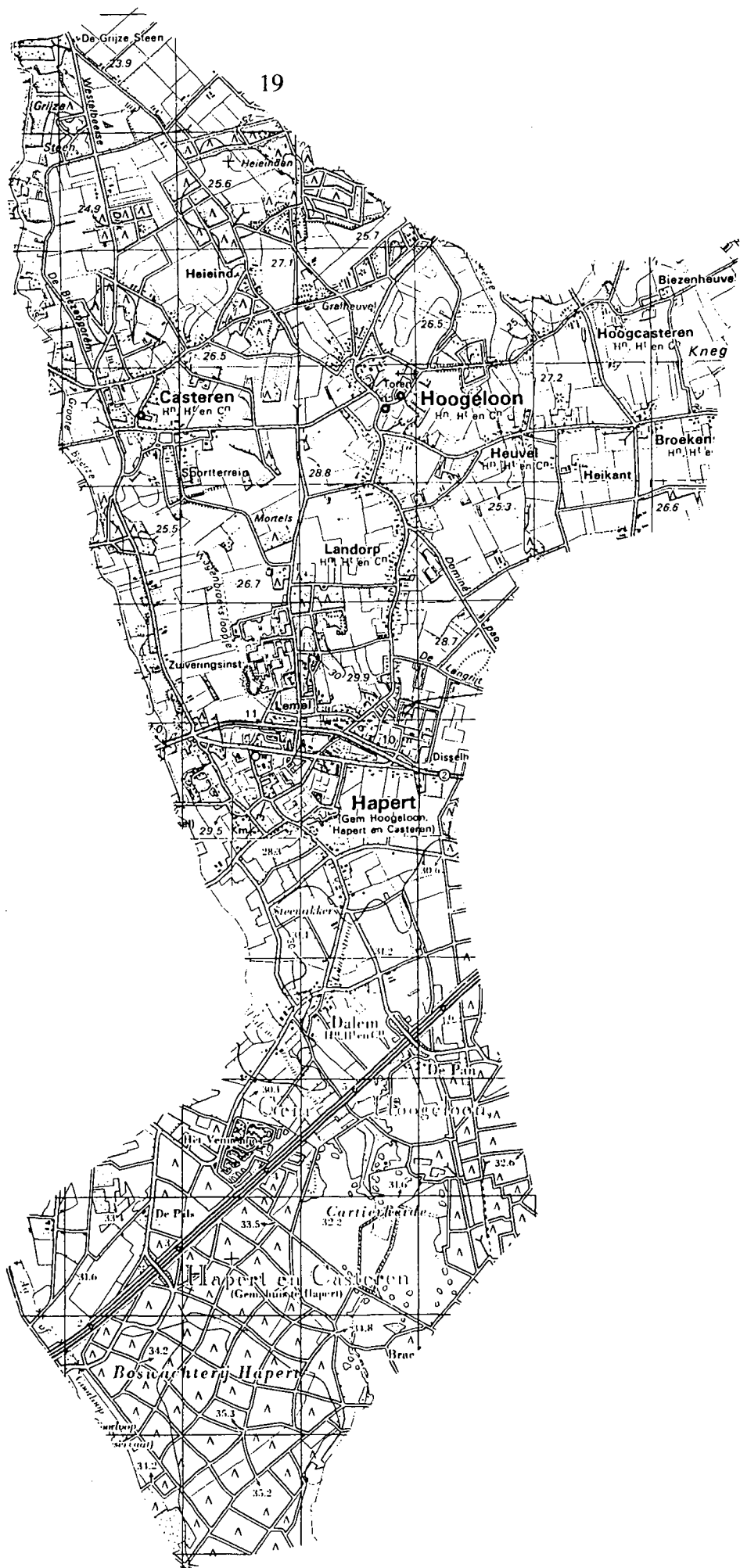
Geteekend door J. Kuijper.

4029 Bunders. 14.50 Inwoners.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

Hoogeloon c.a. circa 1865

Bron: Gemeente-atlas van J. Kuijper

Hoogeloon, Hapert en Casteren Topografische kaart 1: 50 000

8. Objectgegevens

Akkerstraat

10

Langgevelboerderij

Boerderij

ca. 1910

Baksteen. Korte gevel geblokt gepleisterd, bloktandenfries. Langsgevel aan straat met rode cementsteen herbouwd. Schuiframen, drieruits bovenlichten.

Mansardedak met gesmoorde tuile du Nord pannen.

Schuur (schob) (golfplaten) en moderne bijgebouwen.

Opkamer.

Cultuurhistorisch belang.

(Foto 1)

Breestraat

15

Woonhuis Woonhuis

1919

Traditionalisme

Baksteen, vlechtingen in puntgevel.

Ramen vernieuwd. Hoek ingang met luifel.

Zadeldak met rode vernieuwde Hollandse pannen.

Tuin voor en achter.

Gevelsteen van woningbouwvereniging St. Pancratius, 1919. Huis uit een groep van woningbouwverenigingsbuurtje.

Sociaal-historisch belang.

(Foto 2)

Castersedijk

27

Langgevelboerderij Langgevelboerderij

ca. 1930-1940

Traditionalisme

Baksteen.

Ramen deels vernieuwd, tweeruits bovenlichten, luiken. Getoogde staldeur en met rondlichten. Betonnen stalramen.

Zadeldak met rode vernieuwde Hollandse pannen. Dakkapel met windveer.

Aanbouw rechts.

Cultuurhistorisch belang.

(Foto 3)